

ONDERNEMERSVERTROUWEN NAGENOEG ONVERANDERD

Conjunctuurenquête Nederland
Eerste kwartaal 2020

eib
Economisch Instituut
voor de Bouw

MKB
Nederland

V N O N C W

KVK

Voorwoord

Dit rapport bevat de belangrijkste uitkomsten van de Conjunctuurenquête Nederland van het eerste kwartaal 2020.

De Conjunctuurenquête Nederland brengt voor het Nederlandse bedrijfsleven vier keer per jaar de belangrijkste ontwikkelingen en verwachtingen in kaart, uitgesplitst naar regio, bedrijfstak en bedrijfsgrootte. De resultaten vormen de basis voor het ondernemersvertrouwen. Deze samenvattende stemmingsindicator geeft de richting aan waarin de Nederlandse economie, specifieke bedrijfstakken of regio's zich waarschijnlijk zullen ontwikkelen.

Samenwerking

De Conjunctuurenquête Nederland is een gezamenlijk onderzoek van het CBS, KVK, EIB, MKB Nederland en VNO-NCW, met de steun van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat. Doel van de samenwerking is completere informatie over het niet-financiële bedrijfsleven te vergaren tegen minder administratieve lasten.

Saldo's

Deze rapportage werkt met saldo's. Een saldo ontstaat door het percentage ondernemers dat zijn ervaring of verwachting als negatief ziet, af te trekken van het percentage dat een positieve ervaring of verwachting meldt. Als bijvoorbeeld 10 procent van de ondernemers een dalende omzet had en 20 procent een stijgende omzet, ontstaat een saldo van +10 procent. Het saldo geeft in één oogopslag weer of de stemming onder ondernemers positief of negatief is en in welke mate.

Seizoenpatronen

Bij de interpretatie van de cijfers dient rekening te worden gehouden met seizoeninvloeden. Deze spelen bij sommige variabelen een rol, zoals bij omzetten in de landbouw en horeca. Om een uitkomst in een beter perspectief te kunnen plaatsen, verdient een vergelijking met dezelfde periode een jaar eerder om die reden de voorkeur boven

een vergelijking met een kwartaal eerder. Voor het samenstellen van de indicatoren van het ondernemersvertrouwen, worden de onderliggende variabelen wél gecorrigeerd voor seizoenpatronen. Hierdoor kan het vertrouwen elk kwartaal worden vergeleken met een eerder kwartaal.

Het niet-financiële bedrijfsleven

Het niet-financiële bedrijfsleven is een samentelling van secties A Landbouw, bosbouw en visserij, B Winning van delfstoffen, C Industrie, F Bouwnijverheid, G Groot- en detailhandel; reparatie van auto's, H Vervoer en opslag, I Logies-, maaltijd- en drankverstreking, J Informatie en communicatie, L Verhuur van en handel in onroerend goed, M Advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening, N Verhuur van roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening, R Cultuur, sport en recreatie, S Overige dienstverlening.

Waarneemperiode

De gegevens voor deze publicatie zijn verzameld in de maand januari 2020.

Dit rapport is gepubliceerd op 13 februari 2020. Het rapport van de Conjunctuurenquête tweede kwartaal 2020 wordt naar verwachting op 18 mei 2020 gepubliceerd op ondernemersplein.kvk.nl/coen. Alle cijfers die in deze Conjunctuurenquête Nederland staan, zijn te vinden op opendata.cbs.nl.

Ondernemersvertrouwen nog steeds positief

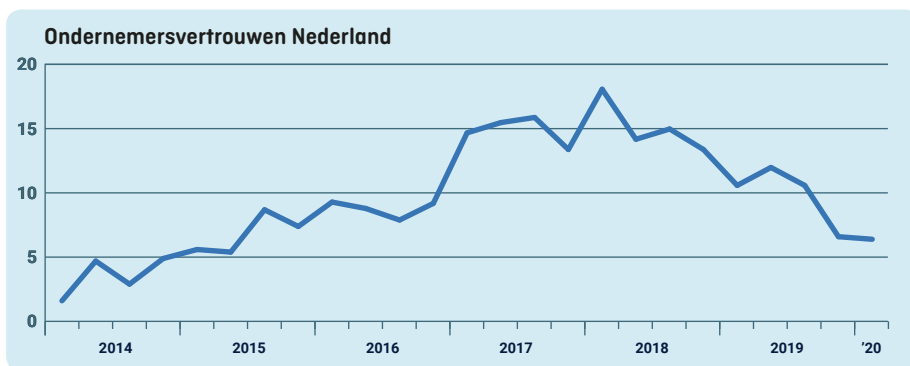
Het ondernemersvertrouwen, de stemmingsindicator van ondernemend Nederland, komt in het eerste kwartaal uit op 6,4. Het ondernemersvertrouwen is nagenoeg op hetzelfde niveau gebleven als het afgelopen kwartaal toen het vertrouwen uitkwam op 6,6.

Het ondernemersvertrouwen ligt nog ruimschoots boven het gemiddelde (2,1) sinds de start van de meting in 2008. In het tweede kwartaal van 2009 bereikte de stemmingsindicator de laagste waarde (-29,7) tot nu toe en in het eerste kwartaal van 2018 werd met 18,1 de hoogste waarde genoteerd. Daarna is een dalende trend ingezet.

Het vertrouwen bij de ondernemers in de bouw is het grootst. In de delfstoffenwinning en de autohandel en -reparatie is het sentiment negatief, net als in het afgelopen kwartaal.

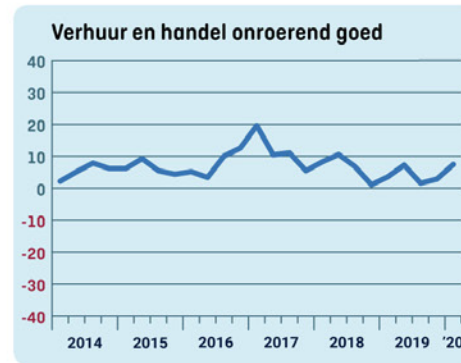
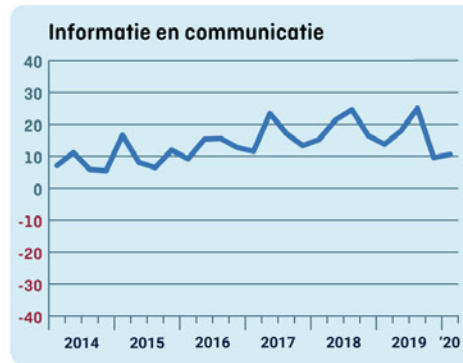
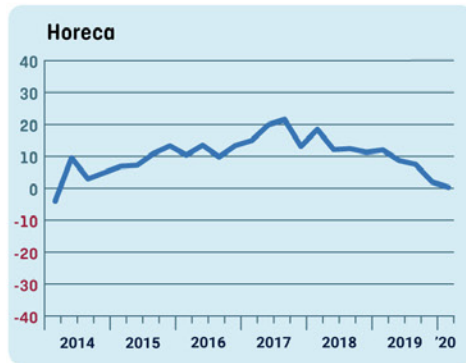
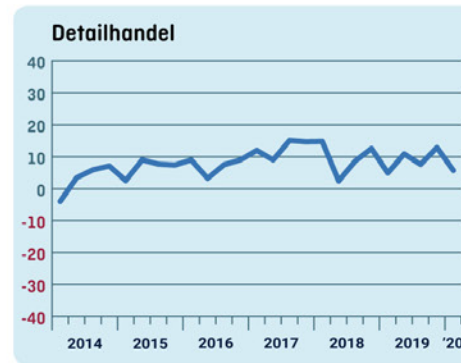
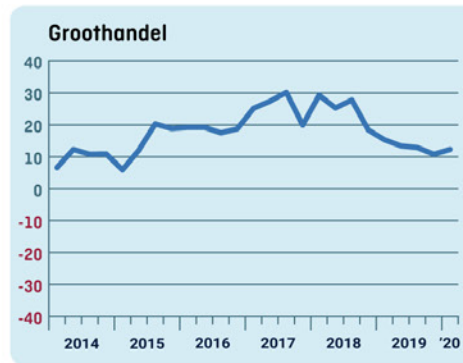
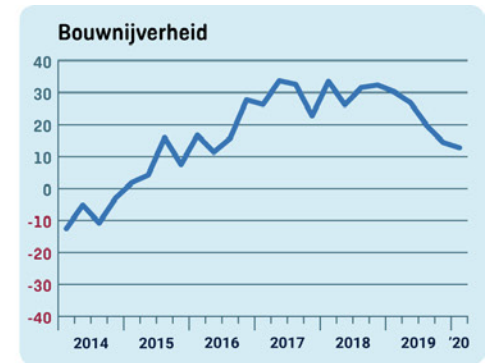
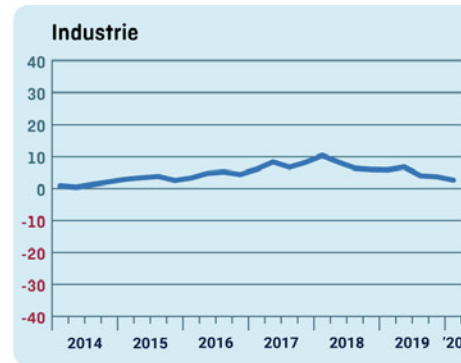
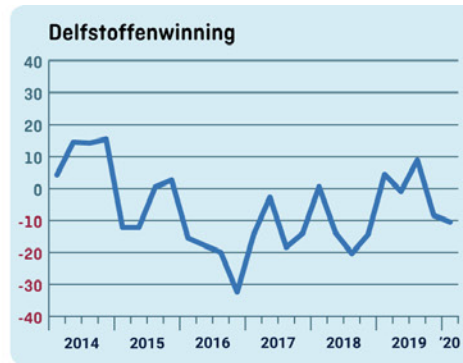
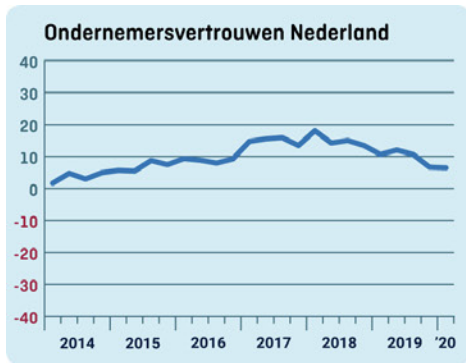
Verder in deze rapportage

Ondernemersvertrouwen nagenoeg onveranderd	5
Ondernemers minder positief dan jaar geleden	7
Optimisme detailhandel neemt af	8
Regionale verschillen ondernemersvertrouwen	9
Ondernemers optimistischer over werkgelegenheid	9
Verwachte ontwikkelingen bedrijfsleven per provincie	10

Bron: CBS, EIB, KVK, MKB Nederland, VNO-NCW. Detailinformatie (conform de webtoegankelijkheidsrichtlijnen voor visueel beperkten) vindt u op [StatLine](#).

Ondernemersvertrouwen per sector Uitkomsten eerste kwartaal 2020

Bron: CBS, EIB, KVK, MKB Nederland, VNO-NCW. Detailinformatie (conform de webtoegankelijkheidsrichtlijnen voor visueel beperkten) vindt u op [StatLine](#).

Ondernemersvertrouwen nagenoeg onveranderd

Het ondernemersvertrouwen, de stemmingsindicator van het Nederlandse bedrijfsleven, staat in het eerste kwartaal op 6,4. Daarmee is het vertrouwen nagenoeg gelijk aan een kwartaal eerder, toen het op 6,6 uitkwam.

Er zijn forse verschillen tussen de sectoren voor wat betreft het ondernemersvertrouwen. Het meest positief zijn ondernemers in de bouw (13,6), gevolgd door ondernemers in de groothandel waar de stemmingsindicator op 12,3 uitkwam. Het sentiment bij ondernemers in de delfstoffenwinning en autohandel en -reparatie is met respectievelijk -10,6 en -7,6 negatief.

Bouw en groothandel sectoren met het hoogste vertrouwen

Het vertrouwen in de bouw en groothandel is het hoogst met respectievelijk 13,6 en 12,3. Het vertrouwen in de bouw is met 1,7 punten gedaald ten opzichte van het vorige kwartaal, maar is nog steeds het hoogst van alle sectoren. In de groothandel was er sprake van een stijging van 1,5 punt ten opzichte van drie maanden geleden.

Vertrouwen delfstoffenwinning en autohandel en -reparatie negatief

In de delfstoffenwinning en autohandel en -reparatie is de stemmingsindicator negatief (respectievelijk -10,6 en -7,6). Daarmee is het vertrouwen in deze twee sectoren het laagst. In de autohandel en -reparatie is de stemming al vijf kwartalen op rij negatief. In het huidige kwartaal komt dit vooral door negatieve omzetverwachtingen.

Grootste afname vertrouwen in detailhandel

De afname van het ondernemersvertrouwen is het sterkst in de detailhandel. Het vertrouwen in deze sector, dat vorig kwartaal op 12,9 stond, is met 7,2 punten afgenomen tot een niveau van 5,7. Deze afname is het gevolg van een lagere gerealiseerde en verwachte omzet. Samen met de ontwikkeling van het economisch klimaat zijn dit de indicatoren waaruit het vertrouwen in deze sector is opgebouwd.

Grootste toename vertrouwen in verhuur en handel onroerend goed

De grootste toename van het vertrouwen was te zien in de sector verhuur en handel onroerend goed. Het vertrouwen is daar met 4,6 punten gestegen ten opzichte van het voorgaande kwartaal en komt uit op 7,4. Daarmee is het vertrouwen weer terug op het niveau van drie kwartalen eerder, toen het op 7,2 uitkwam. In het vierde kwartaal van 2019 waren ondernemers gematigd positief over de ontwikkeling van de omzet en het economisch klimaat. In het eerste kwartaal van 2020 is dit omgeslagen naar een positief oordeel en zijn de saldo's respectievelijk 10,7 en 1,8 procent.

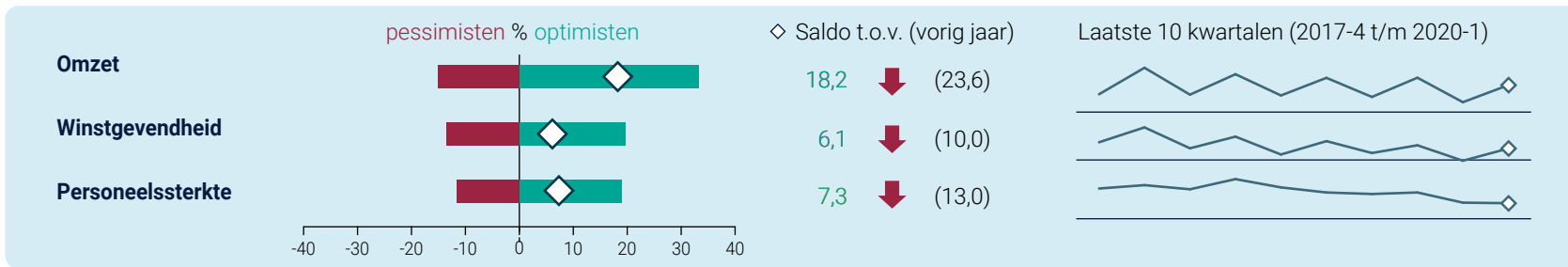
Vertrouwen horeca op het laagste niveau sinds 2014

In de horeca kwam de stemmingsindicator uit op 0,2. Dit is het laagste niveau in de afgelopen zes jaar. Ondernemers zijn hier minder positief over de ontwikkeling van de omzet dan een kwartaal eerder, terwijl een positiever signaal over de omzetverwachtingen wordt afgegeven. Het oordeel over het economisch klimaat is verbeterd, maar nog steeds negatief (-5,4).

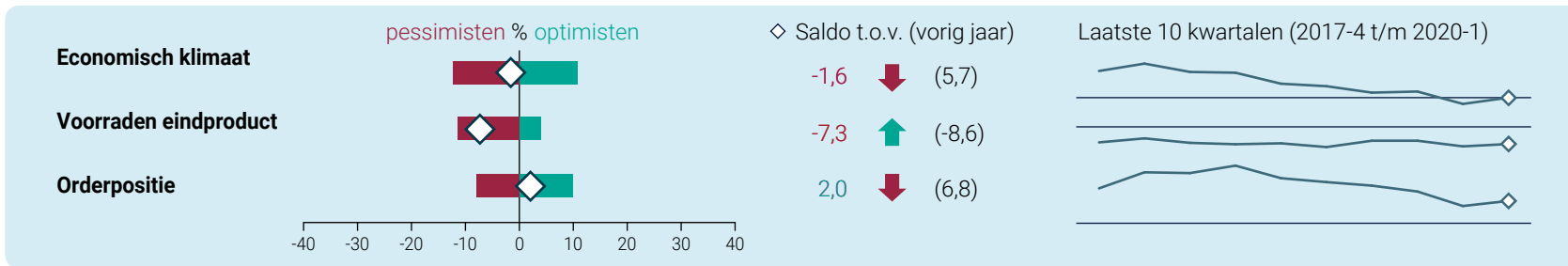
Dashboard Conjunctuurenquête Nederland

Uitkomsten vergeleken met een jaar eerder

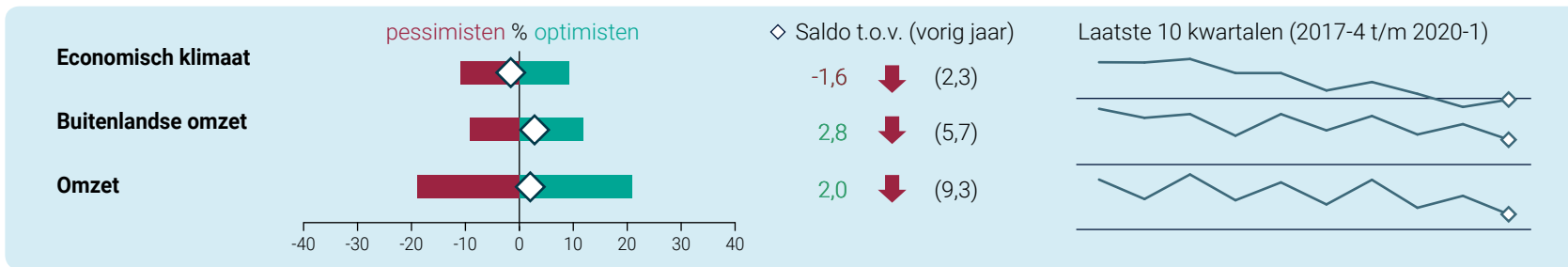
Ontwikkelingen - vierde kwartaal

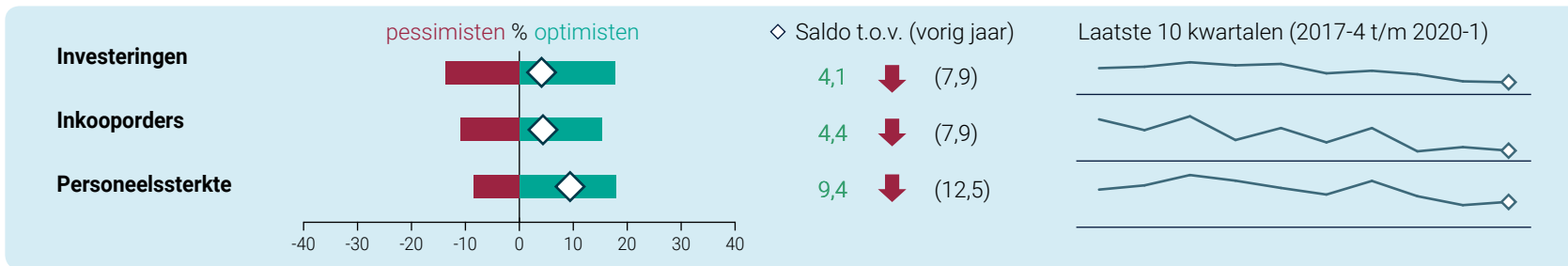
Beoordelingen van de ondernemer Begin eerste kwartaal

Verwachte ontwikkelingen eerste kwartaal

Verwachte bedrijfsvoering eerste kwartaal

Ondernemers minder positief dan jaar geleden

Het positieve niveau van het ondernemersvertrouwen is terug te zien in het COEN-dashboard. De positief gestemde ondernemers hebben bij negen van de twaalf indicatoren de overhand op de negatief gestemde ondernemers. Wel laten elf van de twaalf indicatoren een verslechterd beeld zien ten opzichte van hetzelfde kwartaal vorig jaar.

Ontwikkelingen vierde kwartaal

Hoe lees ik het Dashboard Conjunctuurenquête Nederland?

Onderwerp In de Conjunctuurenquête Nederland worden ondernemers naar hun oordeel gevraagd over verschillende onderwerpen. Er is een verschil tussen terugblikken op het vorige kwartaal en verwachtingen voor het huidige kwartaal. Hierdoor kan een onderwerp twee keer voorkomen in het dashboard. De koppen die boven de onderwerpen staan, geven aan of het om terugblikken of verwachtingen gaat. **Staafdiagram** (pessimisten/optimisten): de vragen over de onderwerpen in het dashboard kunnen de ondernemers beantwoorden met verbetering, verslechtering, of onveranderd. In deze grafiek is het percentage optimisten (ondernemers die verbetering zien/verwachten) afgezet tegen de pessimisten (zij die verslechtering zien/verwachten). De witte ruit geeft het saldo hiervan weer.

Saldo Het saldo is het verschil tussen het percentage optimisten en het percentage pessimisten, dat ook terug te zien is in het staafdiagram. Positieve waarden (meer optimisten dan pessimisten) worden groen weergegeven, negatieve saldi (meer pessimisten dan optimisten) worden rood weergegeven. **T.o.v. vorig jaar** Het saldo van hetzelfde onderwerp in hetzelfde kwartaal een jaar eerder is tussen haakjes weergegeven. Er is gekozen voor hetzelfde kwartaal een jaar eerder, om eventuele seizoeneffecten uit te sluiten. De groene pijl naar boven of rode pijl naar beneden geeft aan of er sprake is van respectievelijk een verbetering of verslechtering. **Lijndiagram** (laatste 10 kwartalen): per onderwerp wordt de ontwikkeling in de laatste 10 kwartalen weergegeven. Hierop is geen seizoencorrectie toegepast. De zwarte horizontale lijn is de nullijn. Het saldo in het laatste kwartaal is met een witte ruit weergegeven.

Personeelssterkte en omzet minder gegroeid

Over de ontwikkeling van de personeelssterkte zijn ondernemers per saldo minder positief dan in hetzelfde kwartaal vorig jaar. Per saldo zag ruim 7 procent van de ondernemers het personeelsbestand in het vierde kwartaal toenemen tegen 13 procent in hetzelfde kwartaal vorig jaar. Per saldo wist ruim 18 procent van de ondernemers de omzet in het vierde kwartaal te vergroten. In het vierde kwartaal van 2018 was dat bij ruim 23 procent van de bedrijven het geval. Ook bij de winstgevendheid was het beeld minder positief dan vorig jaar.

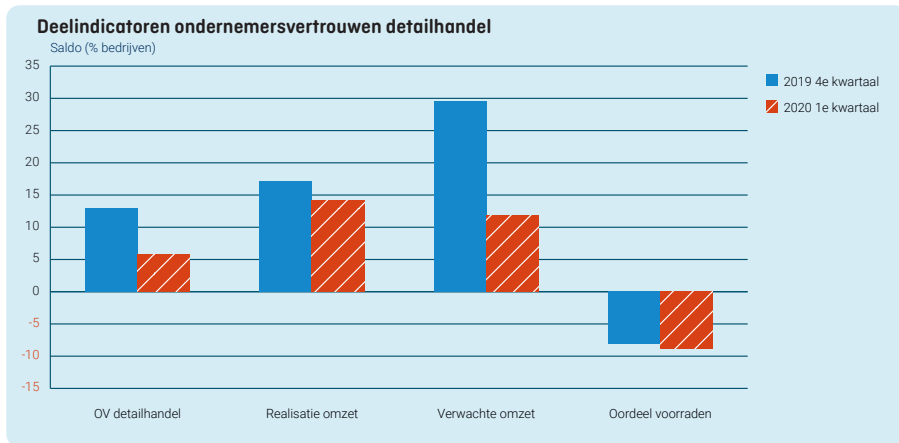
Ondernemer minder positief over omzet

Net als een jaar geleden verwachten ondernemers omzetgroei in het eerste kwartaal. Bijna 21 procent van de ondernemers verwacht een toename van de omzet en bijna 19 procent verwacht een afname (saldo +2,0). Wel is het optimisme hierover ten opzichte van vorig jaar afgenomen, toen het saldo 9,3 was. Ondernemers geven per saldo iets minder vaak dan in hetzelfde kwartaal van vorig jaar aan dat zij met te grote voorraden zitten.

Verwachtingen personeelssterkte nog steeds positief

Ondernemers zijn net als vorig jaar positief gestemd over de personeelssterkte. Bijna 18 procent van de ondernemers geeft aan dat hun personeelsbestand naar verwachting zal uitbreiden in de eerste drie maanden van 2020. Ook de verwachtingen voor het economisch klimaat in het lopende kwartaal zijn verslechterd. Hierbij verwacht 11 procent van de ondernemers een verslechterd economisch klimaat en voorziet 9 procent van de ondernemers een verbetering. De verwachtingen voor het eerste kwartaal voor investeringen en inkooporders zijn per saldo positief, maar lager dan in 2019 het geval was.

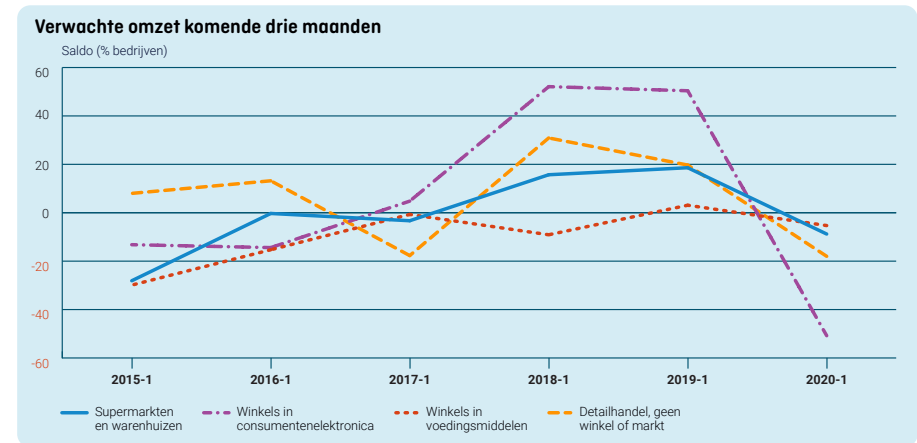
Optimisme detailhandel neemt af

In het eerste kwartaal van 2020 is het ondernemersvertrouwen in de detailhandel nog steeds positief. Wel is in deze sector de afname van het vertrouwen het sterkst van alle sectoren ten opzichte van een kwartaal eerder. Het saldo is met 7,2 procentpunt afgenomen en komt in het huidige kwartaal uit op 5,7. De deelindicatoren binnen deze sector laten verschillen zien.

Omzetverwachting sterk gedaald

Er zijn drie deelindicatoren waaruit het ondernemersvertrouwen van de detailhandel wordt opgebouwd. Dit zijn de omzetrealisatie, de verwachte omzet en het oordeel over de voorraden. De daling in het vertrouwen is met name het gevolg van een lagere omzetverwachting door ondernemers. In het vierde kwartaal van 2019 verwachtte per saldo 29,5 procent van de ondernemers dat de omzet zou stijgen in de komende drie maanden. In het eerste kwartaal van 2020 is dit per saldo 11,9; een daling van 17,6 procentpunt. In hetzelfde tijdsbestek is de omzetrealisatie en het oordeel over de voorraden met respectievelijk 3,1 en 0,7 procentpunt afgenomen.

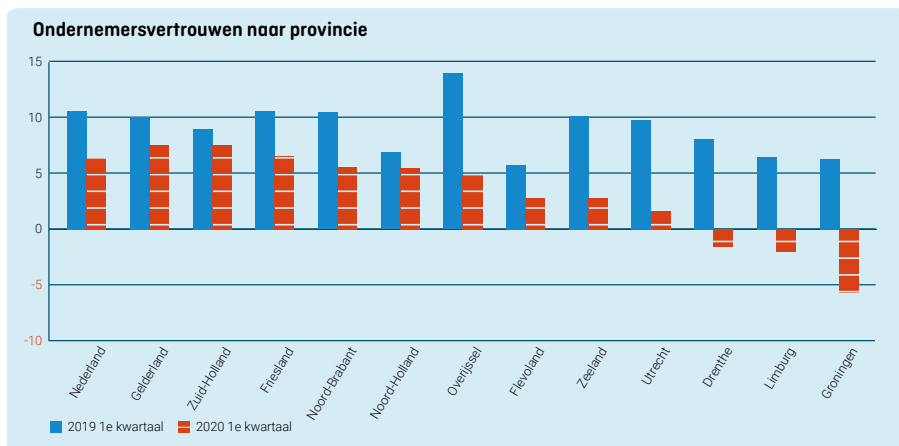
Verschillen tussen deelsectoren

Bij elk van de vier genoemde deelsectoren is het positieve saldo in het vierde kwartaal van 2019 omgeslagen naar een negatief saldo in het eerste kwartaal van 2020. Over de omzetverwachting zijn er grote verschillen tussen de deelsectoren. Niet gecorrigeerd voor seizoeneffecten laten alle deelsectoren een negatief saldo zien, welke uiteenlopen van per saldo -2,4 in de markthandel tot -50,8 in de winkels in consumentenelektra. Bij de laatstgenoemde deelsector is het saldo met maar liefst 101,2 procentpunt het sterkst gedaald ten opzichte van het eerste kwartaal van 2019. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat het aantal respondenten in deze deelsector slechts 15 bedrijven telt, wat betekent dat kleine verschuivingen binnen deze groep kunnen leiden tot grote procentuele verschillen.

Ook bij de detailhandel, geen winkel of markt (denk aan bijvoorbeeld internethandel of straatverkoop) en supermarkten en warenhuizen, zijn de omzetverwachtingen per saldo respectievelijk -37,7 en -27,4 procentpunt afgenomen. Bij winkels in voedingsmiddelen is het saldo met -8,4 procentpunt afgenomen.

Regionale verschillen ondernemersvertrouwen

Het afgelopen jaar is het landelijke ondernemersvertrouwen gedaald met 4,2 punten, van 10,6 naar 6,4. In alle provincies is een deze daling terug te zien. Er zijn echter opmerkelijke verschillen. In drie provincies: Groningen, Limburg en Drenthe, is het ondernemersvertrouwen negatief geworden. De daling was met 12,0 punten in Groningen, 9,6 punten in Limburg en 8,5 punten in Drenthe meer dan twee maal zo groot als landelijk. Het ondernemersvertrouwen was landelijk voor het laatst negatief in het vierde kwartaal van 2013. De kleinste dalingen deden zich het afgelopen jaar voor in Noord-Holland (-1,4), Zuid-Holland (-1,5) en Gelderland (-2,6). Deze provincies behoren bij de groep met een hoger dan gemiddeld ondernemersvertrouwen. In de provincie Friesland, in het algemeen gerekend tot de periferie van Nederland, is het ondernemersvertrouwen opvallend hoog. Friesland staat qua niveau op dit moment tussen Zuid-Holland en Noord-Brabant in.

Ondernemers optimistischer over werkgelegenheid

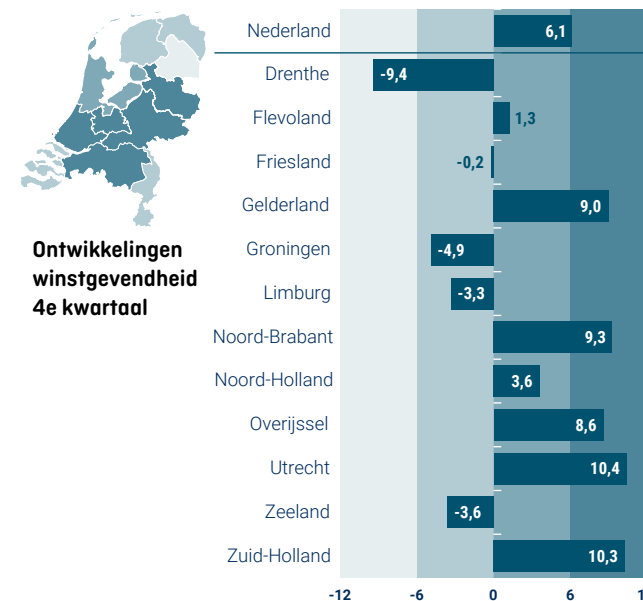
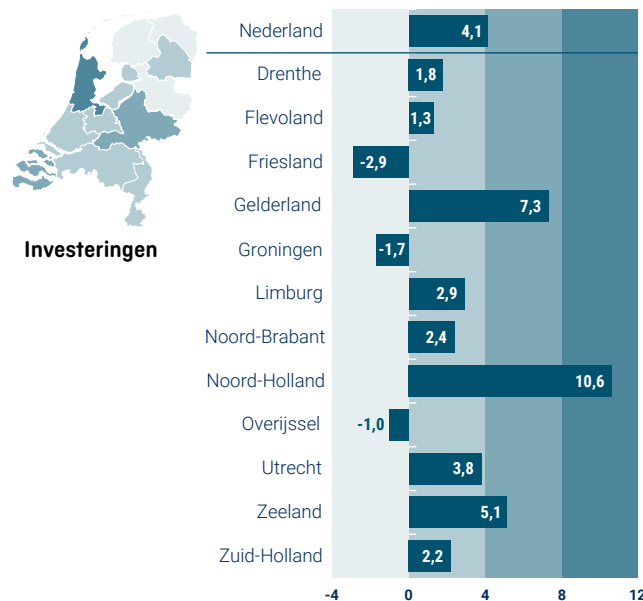
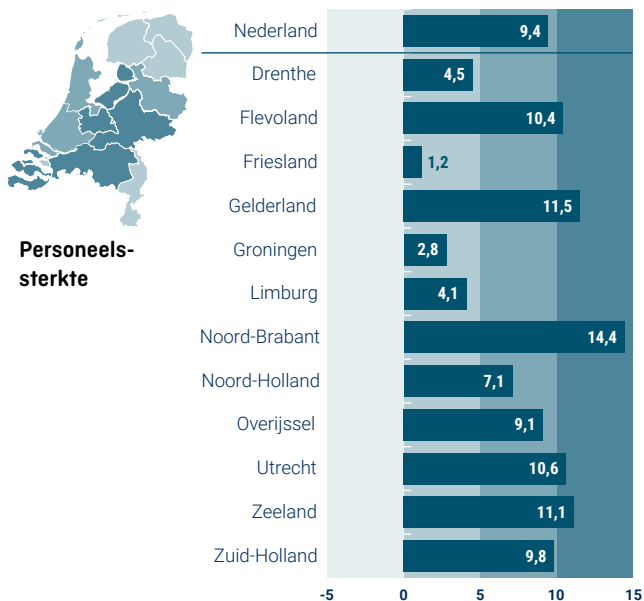
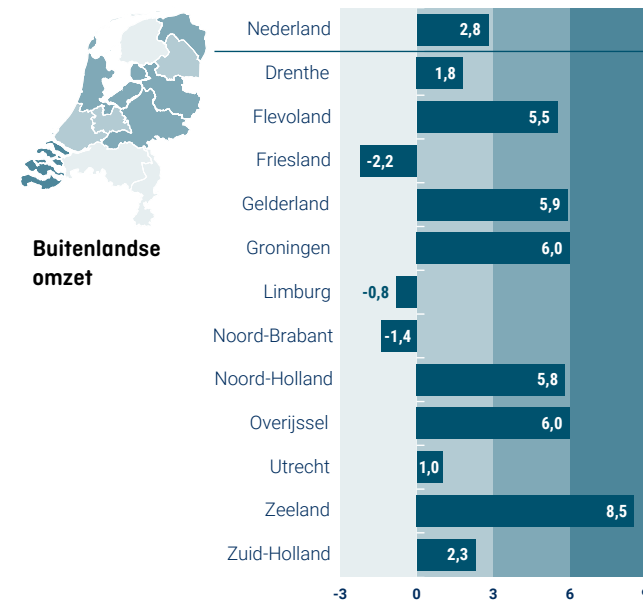
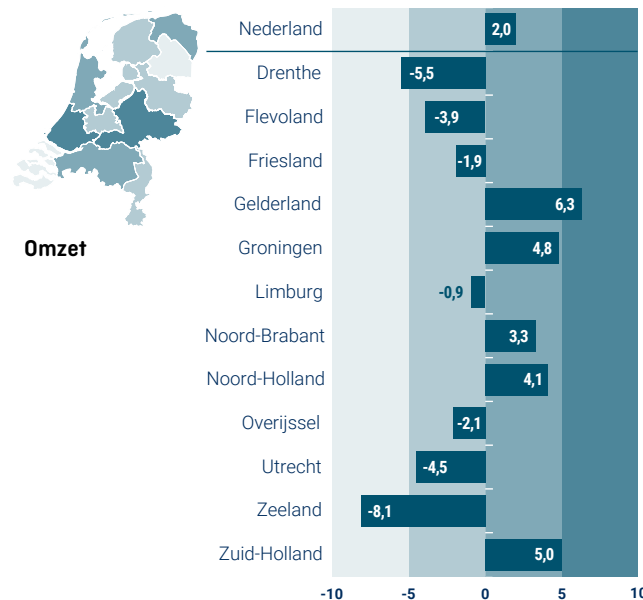
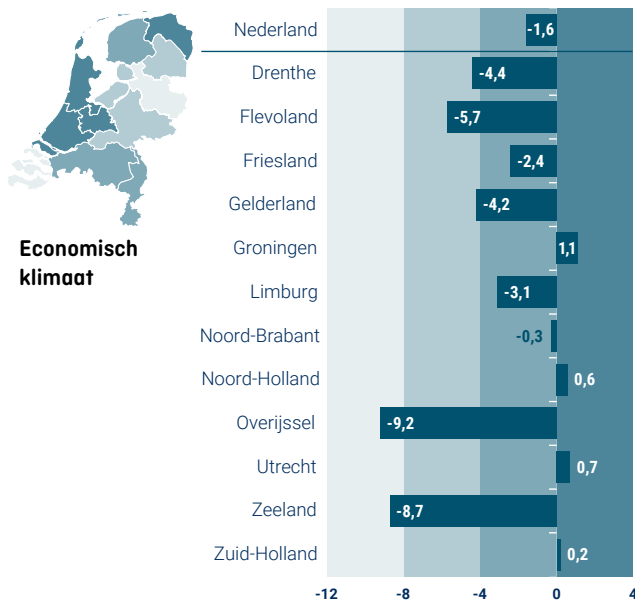
In het eerste kwartaal van 2020 verwachten voor het eerst sinds vijf kwartalen meer ondernemers dat zij het personeelsbestand zullen uitbreiden. Gecorrigeerd voor seizoeneffecten verwacht per saldo 11,9 procent van de ondernemers meer personeel aan te trekken in de komende drie maanden.

De landbouw (+8,0) en vervoer en opslag (+7,3) zijn de sectoren waar het optimisme over de personeelssterkte het sterkst is toegenomen. De saldi komen daarmee uit op respectievelijk 9,9 en 11,2 procent. De verwachtingen zijn het meest getemperd in de horeca. In deze sector zijn ondernemers nu neutraal gestemd over de personeelssterkte voor de komende drie maanden.

Belemmering personeelstekort neemt af

Minder ondernemers geven aan belemmerd te worden door een tekort aan arbeidskrachten in hun productie of zakelijke activiteiten. Het afgelopen anderhalf jaar gaf ieder kwartaal 24 tot 26 procent van de ondernemers aan dat zij belemmerd werden door een tekort aan arbeidskrachten. In het eerste kwartaal van 2020 is dit 21,8 procent.

Verwachte ontwikkelingen bedrijfsleven per provincie

Bron: CBS, EIB, KVK, MKB Nederland, VNO-NCW. Detailinformatie (conform de webtoegankelijkheidsrichtlijnen voor visueel beperkten) vindt u op [StatLine](#).

Ondernemers in Gelderland meest positief gestemd

De resultaten van de conjunctuurenquête laten verschillen zien tussen de provincies. Bij de zes indicatoren die hier worden belicht zijn ondernemers uit Noord-Brabant het meest positief over de personeelssterkte en verwachten ondernemers in Noord-Holland het vaakst investeringsgroei.

Over het algemeen zijn de ondernemers uit Gelderland het meest positief gestemd over de vooruitzichten voor het eerste kwartaal van dit jaar en ondernemers uit Drenthe het minst positief.

Ondernemers Overijssel en Zeeland negatief over economisch klimaat

Met saldo's van respectievelijk -9,2 en -8,7 procent zijn ondernemers in de Overijssel en Zeeland het meest pessimistisch over het economisch klimaat. In vier provincies zijn ondernemers per saldo positief over het economisch klimaat, maar het hoogste saldo hierbij is slechts 1,1 procent in Zuid-Holland. Het saldo voor geheel Nederland is met een saldo van -1,6 procent negatief.

Positieve omzetverwachtingen in Gelderland

In Gelderland zijn ondernemers positief gestemd over de hoeveelheid omzet in het eerste kwartaal van 2020. Per saldo verwacht 6,3 procent van de ondernemers in deze provincie dat de omzet in het huidige kwartaal groter is dan in het vorige kwartaal. In Zeeland zijn ondernemers met een saldo van -8,1 het sterkst negatief gestemd in hun omzetverwachtingen en landelijk verwacht per saldo 2,0 procent van de ondernemers een toename van de omzet.

Ondernemers in Zeeland positieve exportverwachtingen

In Zeeland zijn de ondernemers, in tegenstelling tot hun pessimisme over de binnenlandse omzet, het meest optimistisch over de export. Per saldo geeft 8,5 procent

van de ondernemers in deze provincie aan dat zij meer export verwachten in het eerste kwartaal van 2020.

In drie provincies zijn ondernemers negatief over de buitenlandse omzet. Dit zijn Limburg, Noord-Brabant en Friesland, waarbij ondernemers in laatstgenoemde provincie het meest negatief zijn met een saldo van -2,2 procent.

Verwachte toename personeel in alle provincies

In alle provincies verwachten ondernemers meer personeel aan te trekken in de periode januari t/m maart, ten opzichte van voorgaande drie maanden. Ondernemers in Noord-Brabant zijn het meest optimistisch. Hier verwacht per saldo 14,4 procent van de ondernemers hun personeelsbestand uit te breiden. In Friesland, waar het saldo 1,1 procent bedraagt en hiermee het laagst is, zijn ondernemers nog maar gematigd positief.

Investeringsgroei verwacht in Noord-Holland

Door ondernemers in Noord-Holland wordt een positieve verwachting uitgesproken over de investeringen in het eerste kwartaal van dit jaar. Per saldo verwacht 10,6 procent van de ondernemers meer te investeren dan in het vorige kwartaal. In de twee meest noordelijke provincies wordt, net als in Overijssel, een afname in de hoeveelheid investeringen verwacht.

Grootste toename winstgevendheid in Zuid-Holland en Utrecht

Ondernemers in Zuid-Holland en Utrecht maken het vaakst melding van een positieve ontwikkeling van de winstgevendheid. Per saldo geeft respectievelijk 10,3 en 10,4 procent van de ondernemers in deze provincies aan dat de winstgevendheid is toegenomen in het eerste kwartaal van 2020. In Drenthe is volgens de ondernemers de winstgevendheid achteruit gegaan in de afgelopen drie maanden. Het saldo bedraagt daar -9,4 procent en is hiermee het sterkst negatief. Het saldo voor totaal Nederland is echter positief en bedraagt 6,1 procent.

Kerntabel Ondernemersvertrouwen en Conjunctuurenquête Nederland

Ondernemersvertrouwen			
	2019 3e kwartaal	2019 4e kwartaal	2020 1e kwartaal
Totaal bedrijfsleven	10,6	6,6	6,4
Delfstoffenwinning	8,9	-8,5	-10,6
Industrie	3,9	3,6	2,5
Bouwnijverheid	20,6	15,3	13,6
Autohandel en -reparatie	-12,7	-7,2	-7,6
Groothandel	12,9	10,8	12,3
Detailhandel	7,6	12,9	5,7
Vervoer en opslag	10,3	0,0	1,6
Horeca	7,4	1,9	0,2
Informatie en communicatie	25,0	9,5	10,5
Verhuur en handel onroerend goed	1,5	2,8	7,4
Zakelijke dienstverlening	15,3	7,4	9,7

Verwachtingen voor het eerste kwartaal niet seizoengecorrigeerd saldo percentage bedrijven			
	Omzet	Personeel	Economisch klimaat
Totaal bedrijfsleven	2,0	9,4	-1,6
Delfstoffenwinning	-9,2	5,5	2,5
Industrie	4,2	8,4	-0,5
Bouwnijverheid	1,4	7,6	-15,7
Autohandel en -reparatie	-9,0	-3,6	-7,7
Groothandel	13,3	16,1	3,2
Detailhandel	-11,8	5,2	2,0
Vervoer en opslag	-19,0	2,6	-4,0
Horeca	-17,4	-8,6	-6,9
Informatie en communicatie	16,0	19,6	6,9
Verhuur en handel onroerend goed	-1,4	10,2	0,3
Zakelijke dienstverlening	16,1	17,9	4,3

Colofon

Uitgave

Februari 2020

Dit rapport verschijnt ieder kwartaal op ondernemersplein.kvk.nl/coen.

Wilt u meer informatie?

Neem dan contact op met één van de COEN-partnerorganisaties:

www.cbs.nl

088 570 70 70 - info@cbs.nl

www.kvk.nl

088 585 15 85 - kennisdesk@kvk.nl

www.eib.nl

020 205 16 00 - eib@eib.nl

www.mkb.nl

www.vno-ncw.nl

070 349 03 49 - amirkhan@vnoncw-mkb.nl

Ondernemersplein
Eén antwoord van de overheid

KVK

eib
Economisch Instituut
voor de Bouw

MKB
Nederland

V N O N C W

Meer informatie?

Kijk op Statline. Hier treft u alle data uit deze uitgave aan conform de webtoegankelijkheidsrichtlijnen voor visueel beperkten.

[Ondernemersvertrouwen naar bedrijfstak](#)

[Ondernemersvertrouwen naar provincie](#)

[Conjunctuurenquête naar bedrijfstak](#)

[Conjunctuurenquête naar regio \(landsdeel/provincie/COROP\)](#)

[Conjunctuurenquête naar bedrijfsgrootte](#)

Deze uitgave is te downloaden op:
ondernemersplein.kvk.nl/coen

